

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ТА СОЦІОГУМАНІТАРНИХ
ДИСЦИПЛІН ІМЕНІ О. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО

Кафедра історії України, археології та краєзнавства

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
НА ТЕМУ:

**«Марія та Анастасія Грінченко: громадська та
літературна діяльність»**

Галузь знань: 03 Гуманітарні науки
Спеціальність: 032 Історія та археологія
Освітній рівень: бакалавр

Виконала:

Хомовська Сніжана Вікторівна
студентка 41 групи

Науковий керівник:

Рахно Олександр Якович
кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Католик Андрій Віталійович
кандидат історичних наук, доцент

Чернігів – 2025

Роботу подано до розгляду 01 травня 2025 року.

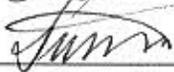
Студентка

(підпис)

Сніжана ХОМОВСЬКА
(прізвище та ініціали)

Науковий керівник

(підпис)

Олександр РАХНО
(прізвище та ініціали)

Рецензент

(підпис)

Андрій КАТОЛИК
(прізвище та ініціали)

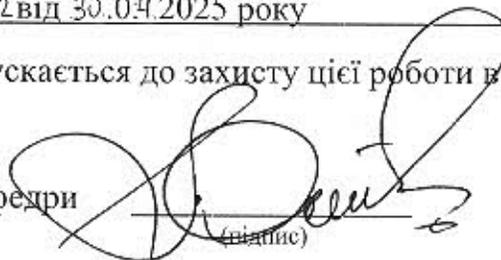
Захищено на 95 А («Вісник») 17.06.2025 р.

Кваліфікаційна робота розглянута на засіданні кафедри
історії України, археології та краєзнавства
(назва кафедри)

протокол №12 від 30.04.2025 року

Студент допускається до захисту цієї роботи в екзаменаційній комісії.

Завідувач кафедри

(підпис)

Андрій ОСТРЯНКО
(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. М. ГРІНЧЕНКО – ПИСЬМЕННИЦЯ ТА ГРОМАДСЬКА	
ДІЯЧКА	7
1.1 Життєвий шлях.....	7
1.2 Літературна творчість.....	11
1.3 Громадська діяльність.....	15
РОЗДІЛ 2. А. ГРІНЧЕНКО – ПИСЬМЕННИЦЯ ТА ГРОМАДСЬКА	
ДІЯЧКА	21
2.1 Життєвий шлях.....	21
2.2 Літературна творчість.....	27
2.3 Громадська діяльність.....	29
РОЗДІЛ 3. ВНЕСОК М. ТА А. ГРІНЧЕНКО У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ	
ЛІТЕРАТУРИ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА КОРИСТЬ	
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	34
ВИСНОВКИ	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	44
ДОДАТКИ	49

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Знання історії та вивчення життєвого шляху значущих постатей минулого розширює наше сприйняття світу, сприяє розумінню різних культурних і соціальних контекстів, у яких ми живемо сьогодні. Важливими особами в українському суспільстві постали М. та А. Грінченко. Їх життєвий шлях, літературна творчість та активна участь у громадському житті України відображають багатогранність їх особистостей та вплив на розвиток культурного та соціального контексту свого часу.

Сучасні історики педагогіки, зокрема О. Вовк [15], Н. Копиленко (Антонець) [4], М. Лашко [36], аналізують педагогічно-просвітницькі досягнення М. Грінченко. Наприклад, М. Лашко присвятив цій темі ряд робіт, зокрема «Просвітницько-педагогічна діяльність Марії Грінченко: історіографія дослідження» [38] та дисертація «Педагогічна і просвітницька діяльність Марії Грінченко (1863–1928)» [35], стаття Н. Копиленко «До історії творення сучасної початкової школи: Марія Грінченко (М. Загірня) (1863–1928 рр.)» [4].

Творчість М. Грінченко також була предметом наукових досліджень українських вчених. Ф. Левітас [39] вивчав літературні твори М. Загірньої, Д. Єсипенко [19] досліджував її організаційно-видавничі та редакторські аспекти діяльності, О. Іваненко досліджувала участь жінок у громадівському русі на Чернігівщині (XIX – XX ст), серед яких була постать М. Грінченко.

У сучасному вивченні громадського руху значну увагу приділяли дослідженню діяльності постаті А. Грінченко. Такі науковці як Н. Клименко [25], Ю. Беззуб [6], вивчали її громадську діяльність, включаючи участь у революційних подіях. Наприклад, Н. Клименко присвятила цій темі ряд робіт, зокрема «Анастасія Грінченко: штрихи до суспільно-політичної діяльності у Києві 1905-1907 рр.» [21], «...Посувати життя наперед до людського ідеалу...» (До питання про участь Насті Грінченко у Лубенській самообороні) [29] та спільна праця з Ю. Буззубом «Сторінки з біографії Анастасії Грінченко: трагічний 1908 рік та завершення «Лубенської справи»» [22].

Джерельна база дослідження включає:

- 1) Опубліковані праці М. та А. Грінченків, такі як статті, переклади, науково-популярні публікації, вірші;
- 2) Спогади сподвижників М. та А. Грінченко про їх життя, участь в громадському русі та літературну творчість, зокрема свідчення С. Русової [44], Д. Дорошенка [3] та інших.

Мета роботи полягає у систематизації та аналізі життєвих шляхів, літературної та громадської діяльності М. та А. Грінченків.

Завдання кваліфікаційної роботи полягає у:

- 1) відтворенні життєвих шляхів М. та А. Грінченків;
- 2) аналізі їх літературної творчості;
- 3) аналізі громадської активності М. та А. Грінченків, враховуючи їх участь у громадських організаціях, політичних та соціальних ініціативах, що сприяли розвитку українського суспільства;
- 4) оціненні значення літературної та громадської активності представниць родини Грінченків для українського суспільства.

Об'єктом дослідження є особистості М. Грінченко та А. Грінченко, а також їх літературна і громадська спадщина.

Предметом дослідження є напрями, зміст і особливості діяльності М. та А. Грінченків.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період XIX–XX ст. Нижня межа дослідження – 1863 р. – рік народження М. Грінченко, верхня межа – 1928 р. – рік її смерті.

Територіальні межі дослідження охоплюють значну частину України. Зокрема, м. Київ, Чернігів, Суми, Богодухів, Зміїв, Львів, Конотоп, Полтава, Гадяч та Петербург.

Методологічною основою дослідження є принцип історизму, який передбачає цілісний і всебічний підхід до вивчення життєвого шляху, літературної та громадської діяльності М. та А. Грінченко в контексті суспільно-політичних процесів в Україні кінця XIX – початку XX століття.

Дослідження виконано із застосуванням **методів**: аналізу та синтезу (для вивчення окремих аспектів життєвого шляху, літературної та громадської діяльності М. та А. Грінченко й їхнього узагальнення), історико-генетичного (для простеження розвитку їхніх поглядів та творчості в історичному контексті), історико-порівняльного (для зіставлення напрямів діяльності та порівняння особливостей творчості М. та А. Грінченко між собою) та хронологічного (для встановлення послідовності подій у формуванні їхніх життєвих шляхів).

Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає в тому, що вперше здійснено комплексне дослідження літературної та громадської діяльності М. та А. Грінченко в єдності їхнього життєвого й творчого шляху, що дало змогу окреслити їхній внесок у національно-культурний процес кінця XIX – початку XX століття.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її зміст, основні положення та висновки можуть бути використані при підготовці узагальнюючих праць з історії українського національного руху, жіночого руху та розвитку української літератури кінця XIX – початку XX століття. Матеріали дослідження можуть бути застосовані в навчальному процесі – при розробці й викладанні курсів із історії України, історії української літератури, гендерних студій, а також для підготовки лекційних курсів, присвячених постатям М. та А. Грінченко.

Апробація кваліфікаційного дослідження відбулася на Двадцять восьмій науковій конференції молодих учених та студентів Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (Чернігів, 2025).

Структура курсової роботи обумовлена визначеною метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, шістьох підрозділів, списку використаних джерел та літератури, висновків, додатків.

РОЗДІЛ 1.

М. ГРІНЧЕНКО – ПИСЬМЕННИЦЯ ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЧКА

1.1 Життєвий шлях

У місті Богодухів, що на Харківщині, у купецькій родині 1 (13) червня 1863 р. народилася майбутня педагогиня, письменниця, громадська діячка та просвітниця – М. Гладиліна [Додаток А]. Вона не була українкою за походженням, оскільки сім'я Гладиліних мала російське коріння. Зростала в російськомовному середовищі, навчаючись в Харківській земській прогімназії, а після її закінчення розпочала будувати кар'єру вчителя, працюючи в місцевій народній школі Богодухівського повіту [4 с. 16].

Влітку 1883 р. М. Гладиліна почала відвідувати педагогічні курси в м. Зміїв, де познайомилась з Б. Грінченком – молодим учителем, який працював у школах на Харківщині та приїхав на літні курси, а в майбутньому став письменником, перекладачем, громадським активістом. Ця зустріч стала переломним етапом у житті М. Гладиліної, адже кохання до Б. Грінченка заклало в її серце любов до рідного краю та усвідомлення свого обов'язку перед ним.

У лютому 1884 р. М. та Б. Грінченко побралися на Сумщині в с. Нижня Сироватка, де її чоловік обіймав посаду керівника школи. Того ж року, 13 грудня, в родині народилася донька Анастасія – майбутня революціонерка та письменниця. Шлюб Грінченків став початком спільної праці на користь своєї Батьківщини, а М. Грінченко була не тільки асистентом свого чоловіка, а і справжнім його соратником, слідуючи за ним все життя. Разом вони перекладали твори, популяризували українську мову, видавали книжки та писали вірші [7; 11].

Б. Грінченко у 1887 р. познайомився з організаторкою народної освіти та педагогом Х. Алчевською, яка запросила його вчителювати в с. Олексіївка Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії. Працювати з чоловіком М. Грінченко почала взимку 1887–1888 рр. – на прохання Х. Алчевської, яка взяла її на роботу та призначила заробітну плату у розмірі сімдесяти

карбованців за сім місяців. Викладання навчального матеріалу у школі в с. Олексіївка велось російською мовою, тому подружжя, пехтуючи цим, проводило нелегально заняття українською мовою, під час яких школярів поділили на дві групи. Старшими опікувався чоловік, а іншими – М. Грінченко.

Стосунки між Б. Грінченком та Х. Алчевською були складними та мали місце для суперечок, проте подружжя неодноразово надвечір приходило до неї й дискутувало на різні теми, допоки між ними не виник серйозний конфлікт. Він тривав впродовж навчального року та закінчився звільненням Б. Грінченка, тому родина покинула с. Олексіївка [6 с. 79-80].

У 1894 р. родина Грінченків переїхала до м. Чернігів, де її чоловік отримав посаду діловода оціночної комісії губернського земства, а з 1898 р. став працювати секретарем губернської земської управи. Вже з січня 1894 р. М. та Б. Грінченко стали членами нелегальної організації – Чернігівської громади. Як зазначила письменниця у своїх спогадах, сталось це тоді, коли І. Шраг запропонував Б. Грінченку посаду в земстві [11; 2 с. 465].

Перебуваючи в Чернігові, М. Грінченко активно підтримує свого чоловіка та долучається до культурно-громадського життя. В цьому місті письменниця видає книжечки для селян, наприклад, «Під землею» (1897). Окрім цього, вона допомагає своєму чоловікові з книговидавничою роботою, яка стала можливою завдяки коштам українського мецената І. Череватенка, який у своєму заповіті передав Б. Грінченку тисячу рублів, та займається упорядкуванням каталогів музею старожитностей В. Тарнавського [10; 14 с. 37].

В Чернігові письменниця знайомиться зі своїми однодумцями та борцями українського слова, а саме з О. Русовим, С. Русовою, І. Шрагом, А. Верзиловим, М. Коцюбинським та ще з багатьма видатними постатями. Так, С. Русова писала, що М. Грінченко була дуже скромною та працювитою жінкою, яка безмежно кохала свого чоловіка, усьому його наслідувала та допомагала.

Видавнича праця і активна участь в громадському житті привернули увагу поліції, яка часто робила обшуки та вдавалась до заборон з працевлаштуванням

і зайняттям будь-яких посад. Унаслідок цього; наприкінці 1899 р. родина Грінченків залишилась без заробітку [11; 44 с. 87].

У 1901 р. виникла потреба в укладанні «Словаря української мови», матеріали якого почав збирати ще всередині XIX ст. П. Куліш, тому члени редакції «Київської старовини» запропонували Б. Грінченку його доопрацювати. Вже в 1902 р. М. Грінченко разом з чоловіком переїжджають до Києва, де письменниця продовжує свою просвітницьку діяльність та активно допомагає Б. Грінченку в роботі зі словником. Завдяки клопіткій праці, чотири томи «Словаря української мови» вийшли друком в 1907–1909 рр.[9].

М. Грінченко була учасницею київської «Просвіти», одним із засновників якої був Б. Грінченко та допомагала чоловікові у створенні публічної бібліотеки. Попри таку навантаженість, вона не полишала своєї перекладацької діяльності, тому світ змогли побачити переклади творів «Кінець Содомові» та «У рідній сім'ї» (1908) німецького драматурга Г. Зудерман, який спеціалізувався на драмах з соціальною тематикою [15 с. 275].

У 1908 р. родину Грінченків спіткали одна за одною біди. Єдина донька подружжя, А. Грінченко, відсидівши у в'язниці, захворіла та невдовзі померла, залишивши сина Волю. Б. Грінченко намагався його усиновити, але попри свої намагання, хлопчик помер через чотири місяці від дня смерті матері. Хвороба вразила і Б. Грінченка, який захворів на туберкульоз, тому у супроводі дружини виїхав до півдня Італії на лікування в травні 1909 р. Перебуваючи за кордоном, М. Грінченко дізналася про закриття «Просвіти», нібито за «мазепинство». Жахливу новину довелося деякий час приховувати від хворого, проте він усе ж дізнався і захотів повернутися на Батьківщину, але хвороба не дала цього зробити і у квітні 1910 р. в м. Оспедаленні чоловік М. Грінченко помер [30 с. 72; 32 с. 56-57].

М. Грінченко залишилась одна та болісно переживала втрату близьких до серця людей. Однак, знайшовши в собі силу, вона вирішила присвятити своє життя збереженню пам'яті про чоловіка, популяризувавши його твори. У 1910 р. у письменниці з'явилася ідея написати життєпис Б. Грінченка, яку вона

реалізувала за допомогою вченого-мовознавця М. Плевако. Спільними зусиллями ця праця побачила світ у 1911 р. [8].

Окрім життєпису Б. Грінченка, письменниця публікує у 1912 р. читанку «Рідне слово», яка була написана її чоловіком в період перебування подружжя в с. Олексіївка. Це видання було підписане іменем М. Грінченко, оскільки воно редагувалось нею та вже в 1917 р. світ побачив другу публікацію читанки з деякими доопрацюваннями [14 с. 34].

Після проголошення Української Народної Республіки (УНР) М. Грінченко брала участь у першому законодавчому органі УНР та працювала з Товариством «Просвіта», публікуючи твори свої та Б. Грінченка. Окрім цього, М. Грінченко передала Товариству рукописний каталог книгозбірні, який склала сама, на зберігання, але через певні причини його мусили віддати до ВУАН.

У 1919 р. виникла необхідність в організуванні роботи над «Словником живої української мови». На засіданні історично-філологічного відділу УАН, яке відбулось в січні 1919 р., М. Грінченко було обрано на посаду члена-редактора Комісії. Вона займалась збиранням матеріалів для словника, виконувала редакторську роботу та допомагала комісії в організаційних питаннях.

Не забувала М. Грінченко і про письменницьку та перекладну діяльність. Упродовж 1919–1925 рр. друкуються чимало перекладів, наприклад повість «Без родини» Г. Мальйо, спогади про І. Нечуя-Левицького (1924) та М. Ковалевського (1925) [37 с. 167-170].

У 1925 р. М. Грінченко узгодила з кооперативним видавництвом «Рух» публікацію творів чоловіка за умови, що впродовж двох років не можна буде передати права на друк творів Б. Грінченка іншим видавництвам без дозволу на те «Руху». Незважаючи на позицію письменниці, кооперативне видавництво «Книгоспілка» без відома М. Грінченко опублікувало твори її чоловіка. З них найскандальнішим став «Під тихими вербами» (1927). Цей твір неодноразово

змінювався і друкувався не тільки видавництвом «Рух» та мав російський переклад [19 с. 57].

До кінця свого життя М. Грінченко не припиняла активної роботи над російсько-українським словником та виявляла зацікавлення планами створення «Тлумачного словника української мови». Через погіршення стану здоров'я, деякі читання та корективи стосовно роботи здійснювалися вдома у письменниці, яка мешкала за адресою Кудрявська №9 [11].

У липні 1928 р. М. Грінченко у віці 65-ти років померла у неділю о 12 годині дня. Вона повернулася додому в той час, коли відбувалася траурна церемонія під будинком Української Академії наук, та вийшла в сад відпочити, але отримала лист і рушила в будинок, щоб дати на нього відповідь. Увечері, вона нікому не відчинила двері, оскільки її життя обірвалось. Знайшли М. Грінченко мертвою біля ліжка [37 с. 170].

Отже, М. Грінченко – видатна письменниця, перекладачка, громадська діячка, та неймовірно сильна жінка, яка за походженням не була україною, але кохання до Бориса Грінченка змогло перетворити її на патріота своєї країни, сповнену відчуттям обов'язку перед українським народом. У своєму житті вона пережила багато сімейних негараздів, смертей та заборон з боку царської влади й не зважаючи на це, продовжила здійснювати справу на користь українського народу та популяризувати літературну спадщину свого чоловіка.

1.2 Літературна творчість

Знайомство з Б. Грінченком стало для М. Грінченко новим етапом у розвитку творчих і письменницьких навичок, які вона відточувала завдяки допомозі з боку чоловіка. Проте, вона не спішила ставати самостійною письменницею, оскільки для себе вирішила, що буде допомагати в роботі своєму чоловіку, адже для неї це було чесною справою всього її життя. Підтримуючи свого чоловіка, М. Грінченко почала вчити українську мову та займатися літературною творчістю, завдяки якій стала відомою величезним внеском у розвиток української літератури. Письменниця мала декілька

псевдонімів, якими підписувала повісті, оповідання та вірші. Найпопулярніші з них були М. Загірня, М. Чайченко та М. Доленко [11].

Літературний шлях М. Грінченко почався з перекладу оповідання Л. Толстого «Чим люди живі?» 1884 р. під псевдонімом М. Чайченко. З цього моменту письменниця активно займалась перекладною діяльністю. Завдяки її праці, дорослі читачі змогли познайомитись з драмами німецького письменника Г. Зудермана «У рідній сім'ї», «Кінець Содомові» (1908), творчістю Г. Ібсена, твори якого переклала М. Грінченко, але видавництво належало чоловікові, серед них: «Ворог народів», «Підпори громадянства», «Примари» (1907).

До перекладної спадщини письменниці належать твори таких письменників як: А. Тенісон «Добра душа» (1885), М. Метерлінк «Монна Ванна» (1907), К. Гольдоні «Мірандоліна» (1911), С. Дікштайн «Хто з чого живе?» (1905). Окрім перекладів з іноземних мов, М. Загірня працювала з російськомовними творами, які були адресовані українському читачу. Серед них такі роботи як: О. Шмідтова «Галя» (1892), М. Лісков «Оповідання про Хведора Християнина і про друга його Оврама Жидовина» (1893) [15 с. 275].

Провідне місце в перекладній творчості М. Грінченко займають науково-популярні видання історичного характеру, які стали популярними як на Заході країни, так і на Сході. Більшість з творів мали прихований підтекст націоналістичного та визвольного характеру. Наприклад, її перше видання «Чорноморці у неволі» (1889) у якому розповідалось про народ Північного Кавказу, який боровся проти загарбницької політики Російської імперії та кубанських козаків, які стали жертвою царської політики.

Деякі твори історичного змісту мають біографічний характер, наприклад праця «Орлеанська дівчина Жанна д'Арк» (1893) у якій розповідається про жінку, яка об'єднала свій народ проти завойовників та була вбита у полоні ворога. Її смерть стала символом любові до рідного краю та боротьби.

До популярних бібліографічних видань належать такі переклади як: «Життя і наука грецького філософа Сократа» (1893), «Оборонець покривджених.

Оповідання про Лінкольна» (1905), «Олександр Македонський, великий войовник» (1906) та інші.

Переважна частина науково-популярних праць М. Грінченко мала політичний характер. Наприклад, публікація твору «Про державний лад у всяких народів» (1905), в якому розповідається про політичні науки, системи та форми правління, або брошура «Який був лад в Афінійській державі» (1908), яка знайомить читача з політичним розвитком Афінійської держави [5 с. 302-307; 36 с. 47-53].

Вчителювання М. Грінченко в школах заповнило її в недостатності україномовної літератури науково-популярного та художнього змісту для дітей. Тому вона активно працювала над перекладом різних повчальних казок та оповідань. Популярними були публікації Г. Андерсона, перекладом яких неодноразово займалася письменниця. У 1907 та 1917 рр. М. Грінченко видала дві книги з казками цього автора та окремо такі твори як: «Погане каченя» (1910) та «Дівчинка з сірниками» (1911). Окрім праць Г. Андерсона, завдяки клопіткій роботі М. Грінченко, діти змогли ознайомитись з романом італійського письменника Е. де Амічіс «Серце» (1911) та з українською версією «Лісова казка» (1917) Д. Мамина [17 с. 26-28; 18].

Чималий внесок М. Грінченко зробила у фольклорну спадщину України. Вона разом зі своїм чоловіком видала чотири томи «Етнографічних матеріалів, зібраних у Чернігівській та сусідній з нею губерніях» впродовж 1895-1899 р. Ця праця містить понад 100 фольклорних записів М. Грінченко серед яких – казки, оповідання, легенди, приказки та повір'я. Деякі матеріали народної творчості письменниця передала Етнографічній комісії Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка, але їх не було опубліковано.

Фольклорні та етнографічні матеріали містить праця М. Грінченко «Про одружіння на Вкраїні в давніші часи» (1912), присвячена покійній доньці Анастасії. Видання містить описи весільних звичаїв, традицій та взаємин між чоловіком і дружиною, які побутували в Україні [33 с. 87-89].

Після смерті свого коханого чоловіка, М. Грінченко займалась редагуванням літератури, написаної Б. Грінченком, та її виданням. Крім того, завдяки допомозі бібліографа, вченого-мовознавця М. Плевако письменниця видала бібліографічний нарис про Б. Грінченка у 1911 р. [8].

М. Грінченко є автором чималої кількості власних публікацій, що вийшли з-під її пера. Наприклад, оповідання «Під землею» (1897), але слід зауважити, що за структурою та обсягом цей твір є повістю. У ньому М. Грінченко вперше звертається до шахтарської тематики та описує складні умови життя у шахтарських поселеннях, яке сповнене соціальною нерівністю. Повість має краєзнавчий характер і відтворює реалії тогочасного життя, оскільки письменниця неодноразово чула історії шахтарів та на власні очі бачила їх поселення. До літературної спадщини М. Грінченко власного видавництва належать такі оповідання як: «Добра порада» (1896), «Давня пригода» (1899), «Страшний ворог. Книжка про горілку» (1900) та інші [11; 14].

Письменницька діяльність М. Грінченко сьогодні високо оцінюється, оскільки вона є автором спогадів про І. Франка» (1921), І. Нечуя-Левицького (1924) та Чернігівську українську громаду. У підготовці останньої публікації їй допомагав громадський діяч, історик та краєзнавець А. Верзилов, а записи були опубліковані у 1928 р. М. Грушевським у збірнику «Чернігів і Північне Лівобережжя» [1; 2 с. 263].

На початку 1930-х р. радянська влада почала придушувати процес українізації та знищувати інтелігенцію, як таку, яка сприяє розвитку українського відродження та націоналізму. Під заборону потрапило і ім'я М. Грінченко, як співробітника Всеукраїнської академії наук та спільниці Б. Грінченко, якого називали «речником зоологічного націоналізму. Лише в 1950-х рр. розпочався процес реабілітації української інтелігенції, до якої належав чоловік письменниці та його близьке оточення, включно з М. Грінченко [38 с. 412].

Отже, М. Грінченко зробила вагомий внесок у розвиток не тільки української літератури, але й освіти завдяки чому стала відомою письменницею

у сучасному суспільстві. Вона є авторкою багатьох поезій, оповідань, віршів, книжок, спрямованих на освіту та просвіту громадян, науково-популярних брошур та спогадів про відомих людей. Її літературна спадщина була спрямована на зміцнення національної самосвідомості населення через головні ідеї перекладених творів зарубіжних авторів та поширення української мови й культури.

1.3 Громадська діяльність

Одним із головних напрямків діяльності М. Грінченко був пов'язаний із громадською активністю, до якої належала освітньо-просвітницька робота, яка містила в собі ідеї національного відродження та була спрямована на благо українського народу. Впродовж свого життя письменниця співпрацювала з багатьма учасниками громадського руху, які активно підтримували цю ідею. Серед них були А. Верзилов, І. Шраг, С. та О. Русови, М. Коцюбинський, І. Руденко та М. Чернявський. Вони позитивно відкликалися про М. Грінченко як особистість та підкреслювали її значущість не тільки в просвітницькій, а й в громадській діяльності [11].

Під час перебування в Чернігові подружжя Грінченків взяло участь у діяльності Чернігівської громади, яка постала в місті на початку 1860-х рр. і відновила діяльність у 1890-х рр. Через активну роботу учасників організації на користь українського суспільства, серед яких були такі відомі постаті, як А. Верзилов, О. Тицинський, В. Андрієвський, О. Глібов, І. Шраг, В. Самійленко, О. Русов, С. Русова, С.Василівський, В. Коцюбинська, І. Руденко, В. Степаненко, В. Харченко, А. Шелухін, Ф. Шкуркіна, О. Шлікевич, громаду неодноразово забороняли, тому її статус був нелегальним [16 с. 29; 20 с. 295-296].

Б. Грінченко став членом Чернігівської громади у січні 1894 р. в той час, коли почав працювати в Чернігівському губернському земстві. М. Загірня, з власних міркувань, не одразу приєдналася до неї, а трішки пізніше, проте вона

знала про все, що в ній відбувалося, бо її чоловік, приєднуючись до неї, не мав намірів приховувати від дружини нічого.

Просто так до Чернігівської громади не кожен міг приєднатися, а можливі кандидатури, які того прагнули, обговорювались на засіданні, яке було таємним і підлягало загальному голосуванню. Якщо кандидат був затверджений, то один із учасників громади мав зв'язатися з ним і ввести в курс справи. Така процедура відбору була пов'язана з тим, щоб забезпечити громаду активними учасниками, які б їй не зашкодили, оскільки громадівці часто зустрічали невдоволення з боку влади, яка вважала їх загрозою для суспільно-політичного стану країни. Тож члени Чернігівської громади ретельно приховували свою участь у ній і робили це вдало, адже, за свідченнями М. Грінченко, до 1902 р. жодного з її учасників не було арештовано й звинувачено у належності до нелегальної діяльності, хоч і жандарми проводили обшуки у деяких учасників.

За даними, які наводила М. Грінченко у спогадах, у Чернігівській громаді з 1891 по 1902 рр. перебувало 22 особи, проте склад її членів змінювався. Це було пов'язано з тим, що учасники виїздили з м. Чернігів за певних обставин, проте, як запевняла М. Грінченко, не було такого випадку, щоб хтось покидав громаду через якесь непорозуміння, хоча згодом такі випадки мали місце.

Чернігівська громада не мала ні голови, ні виборної ради, а більшість зустрічей проводили по черзі у помешканнях її членів. Окрім цього, громада перебувала у тісних зв'язках з іншими подібними об'єднаннями та входила до складу федеративного об'єднання громад, делегатами якого були А. Верзилов та І. Шраг [2 с. 467-468].

Члени Чернігівської громади активно намагались поширювати національні ідеї та українізувати суспільство різними методами. Один з них полягав у популяризації української мови в закладах освіти шляхом видання підручників для дітей. Такою справою займався Б. Грінченко з дружиною. Вони організували видавництво дешевої літератури для народу за кошти І. Череватенка, який, помираючи, заповів 1000 крб. Б. Грінченку для видання народних книжок. З метою заощадити кошти та зменшити вартість книг,

подружжя перебрало на себе всю редакторську роботу, пов'язану з підготовкою видань до друку. Така праця була безоплатною для родини, а надані гроші використовувались тільки для поштових витрат, закупівлю паперу та друк.

За шість років клопіткої праці видавництво випустило 46 книжок, не враховуючи загальний наклад. Це були маленькі за обсягом книжки, які коштували 3-5 коп. Вони були популярні та входили до освітнього списку народної української школи, який складали та пропонували для реалізації в Чернігівській губернії представники Вчительського товариства, яке існувало при Чернігівській громаді [9].

Участь жінок в громаді давала їм підтримку та змогу самореалізуватись, показати свій творчий потенціал та збагатити культурну спадщину України. Так, М. Грінченко отримувала значну підтримку з боку громади у реалізації письменницької діяльності. Вона власними зусиллями привела до ладу джерельну базу дослідження, спогади про українського фольклориста та етнографа О. Марковича та підготувала їх до друку. Завдяки Чернігівській громаді, яка українізувала друкований орган Чернігівського губернського земства, її праця стала доступною читачеві [13 с. 260; 20 с. 296-297].

Члени Чернігівської громади також активно брали участь у святкуванні ювілеїв провідних українських діячів, допомогли за кошти О. Глібова встановити надгробок на могилі Л. Глібова та власним коштом надгробок О. Марковича. За словами А. Верзилова: «Чернігівська Громада не проминала відповідної нагоди, щоб демонструвати й підтримати українську справу: чи то на похороні – вінком з українським написом, чи то адресою, написаною українською мовою, чи то протестом, чи репетицією за українську мову на земських зібраннях... » [2 с. 484].

Чернігівська громада подбала про те, щоб не пішли в забуття даровані речі В. Тарновського – мецената, колекціонера, українського етнографа та громадського діяча, який упродовж життя збирав і колекціонував старовинні предмети, що мали велике історичне й культурне значення. У 1899 р., перед смертю, він передав Чернігову чимало старожитностей, тож виникла потреба в

їхньому упорядкуванні. Завдяки наполегливості Б. Грінченка та І. Шрага земство виділило кошти для музею. Процес умовлянь забрав багато часу, оскільки ініціатори агітували на підтримку цієї справи й намагалися переконати членів земського зібрання її підтримати, адже більшість із них вважала, що не варто «...давати гроші на зовсім таки непотрібну...» справу [2 с. 467-487].

За дорученням Ф. Уманця – голови Чернігівської губерньської земської управи, Б. Грінченко та його дружина отримали роботу з упорядкування музею. Колекція В. Тарновського знаходилася в м. Київ, тож чоловік М. Грінченко якнайшвидше поїхав до міста та перевіз історико-культурні артефакти до Чернігова, які зберігалися не у відповідних для них умовах. Всього колекція нараховувала близько 1054 експонати. Окрім цього, подружжю Грінченків вдалось врятувати частину речей, які належали українському письменникові, живописцю та прозаїку Т. Шевченку. Їх кількість сягала до 700 експонатів.

М. Грінченко було призначено директором музею. Таке рішення було зумовлене тим, що після опрацювання Шевченківського відділу, який містив купу гравюр та рукописів, потрібна була людина, яка б могла ними опікуватись. Окрім цього, на громадську діячку було покладене завдання в упорядкуванні бібліотеки музею, яка знаходилась в «управському льоху», тому працювати М. Грінченко доводилось над нею вдень, застосовуючи світло.

Після того як будівлю для музею було добудовано, упорядковані колекції старожитностей В. Тарнавського та бібліотеку перенесли до неї, а родина Грінченків оселилася недалеко від місця роботи. Через кілька місяців стосунки між Б. Грінченком та губернатором погіршилися, і вони почали ворогувати між собою. Ця ситуація не оминула і М. Грінченко, якій заборонили працювати в музеї через те, що її чоловік, за словами губернатора, був «неблагонадійним».

Ігноруючи заборону, вона продовжувала займатися упорядкуванням бібліотеки та разом з чоловіком звертались до поліції, але вона не допомогла у вирішенні такої ситуації. Губернатор, довідавшись про ходіння громадської діячки до бібліотеки, погрожував, що подружжя вишлють із м. Чернігова при їхній появі в музеї. Проте подружжя встигло дописати каталоги Музею

українських старожитностей ім. В. Тарнавського та передали присланим земським службовцям свої повноваження [34 с. 202-203].

Після Лютневої революції та створення Української Центральної Ради М. Грінченко долучилась до роботи Всеукраїнського національного конгресу – першого законодавчого органу УНР. Також вона активно взаємодіяла з відновленим Товариством «Просвіта» – організації інтелігенції, яка на перший план висувала боротьбу за українське слово та культуру свого народу. За допомогою товариства М. Загірня видавала та розповсюджувала відредаговані книжки свого чоловіка [11].

З утворенням Української академії наук у 1919 р. постала проблема редагування та організації роботи над «Словником живої української мови», яку М. Грінченко здійснювала впродовж восьми років. Завдяки своєму мовознавчому досвіду вона була обрана членом словникової комісії, а її робота полягала у пошуку матеріалів та редагуванні карток.

Фактично, громадська діяльність М. Грінченко охоплювала набагато більший спектр. Вона активно долучилася до діяльності Всеукраїнського союзу українок, який був створений на початку серпня 1919 р. Робота Союзу передбачала переважно громадську діяльність, яка була спрямована на благодійництво, зокрема, на утримання будинків для хворих на тиф, а згодом вона розширилася на громадську роботу. [37 с. 167-169].

Отже, значне місце в діяльності на благо українського народу в житті М. Грінченко посіла громадська робота. Письменниця долучалася до роботи Чернігівської громади, товариства «Просвіти» та брала участь в діяльності Всеукраїнського союзу українок. Окрім цього, вона видавала україномовні підручники, яких бракувало на той час в освіті та допомагала Б. Грінченку укласти та видати «Каталог музею українських старожитностей В. Тарнавського».

Таким чином, М. Грінченко, не будучи україркою за походженням і зростаючи в російському середовищі, після зустрічі з Б. Грінченком перейнялася від нього любов'ю до рідного слова й краю. Вона всіляко

допомагала своєму чоловікові та слідувала за кожним його кроком, творячи справу на благо України. М. Грінченко активно проявляла себе в громадській і літературній діяльності. Хоча вона віддавала перевагу досягненням чоловіка, сьогодні добре відомий і її вагомий внесок у суспільно-культурний процес. Це зумовлено значною кількістю перекладених нею творів і оповідань зарубіжних авторів, власними творчими напрацюваннями та стійкою національною позицією, що виявлялася в її участі в Чернігівській громаді, товаристві «Просвіта» та інших осередках громадського руху України.

РОЗДІЛ 2.

А. ГРІНЧЕНКО – ПИСЬМЕННИЦЯ ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЧКА

2.1 Життєвий шлях

У с. Нижня Сироватка, що на Сумщині, в талановитій та патріотичній родині 13 грудня 1884 р. народилася Анастасія Борисівна Грінченко, яка в майбутньому стала відома як революціонерка, перекладачка та письменниця [Додаток Б]. Її батьки – письменники, перекладачі, просвітники, мовознавці та громадські діячі – М. Грінченко та Б. Грінченко, які відомі своїм вагомим внеском у розвиток освіти та літератури на користь українського народу.

А. Грінченко була здоровою та активною дитиною, яка зростала в люблячій родині та перейняла від батьків літературний потенціал. Її змалечку виховував Б. Грінченко з педагогічним хистом, читаючи їй повчальні казки, які мали філософський підтекст. На його думку, це було потрібним для того, аби у дитини формувалася духовний світ на основі морально-етичних ситуацій. Б. Грінченко неодноразово забирав на роботу доньку, де він з учнями складали казки. До цього заняття долучалася А. Грінченко, а потім, коли поверталася додому з батьком, розповідала їх своїй подружці Х. Алчевській.

У 1887 р. родина Грінченків переїхала до с. Олексіївка Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії, де батьки А. Грінченко працювали у школі Х. Алчевської з 1887 до 1893 р. [23 с. 6-9; 27 с. 12-14].

Батько та мати А. Грінченко піклувалися про її інтелектуальний розвиток, тож Б. Грінченко писав друкованими літерами граматику, оскільки рукописних слів вона ще не читала. На жаль, українських букварів і підручників для дітей тоді не вистачало, тому її батько власними зусиллями писав для них книжки. Для нього головним було, щоб вони були гарними та якісними. У 1888 р. Б. Грінченко написав буквар «Настина читанка», а в 1889 р. створив книгу для читання та журнал «Квітка», де сам писав оповідання, загадки, розповіді й прикрашав їх малюнками. Найбільше А. Грінченко подобалась книжка «Проліски», де було багато малюнків із текстами друкованими літерами [42].

Для батьків було важливо, щоб їхня донька росла національно свідомою особистістю, тому вони викоринювали російську мову, а їхній дім був справжнім осередком українського життя, куди приходили односельці та обговорювали важливі питання. Родина Грінченків розмовляла українською мовою, незважаючи на те, що спочатку, під час їхнього проживання в с. Олексіївка, їх осуджували за це. Принципово родина ставилась і до одягу. А. Грінченко її мати одягала в український одяг – вишиту сорочку, спідницю та заплітала волосся яскравими стрічками. Такий вигляд швидко вподобали учні школи та почали відтворювати, оскільки родина була авторитетною у школі [27 с. 14].

Через непорозуміння у стосунках родини Грінченків з Х. Алчевською, сім'я покинула с. Олексіївка і у 1894 р. переїхали до м. Чернігів, де Б. Грінченко отримав посаду діловода оціночної комісії губернського земства [11].

У Чернігові батьки А. Грінченко планували навчати її самостійно, але через те, що вона була комунікабельною особистістю та мала непосидючий характер, це було складно. Вже у 1895 р. М. Грінченко та Б. Грінченко віддали доньку навчатися у 1-й клас Чернігівської гімназії, де викладання предметів здійснювалося російською мовою.

Батьки переживали за успішність доньки у навчанні, оскільки у повсякденному житті розмовляли з нею українською, і це могло викликати труднощі в адаптації до нового суспільного середовища. Проте ці переживання були марними. А. Грінченко добре володіла українською та російською мовами, а в юному віці почала опановувати німецьку та французьку.

А. Грінченко навчалася на відмінно й постійно мала найвищі бали. Проте перебування в Чернігівській гімназії їй не подобалося, оскільки там не було вчителів, які могли б її зацікавити. Водночас вона завжди позитивно про них висловлювалася.

А. Грінченко гостро відчувала нестачу близьких друзів. Вона мала кілька товаришок із гімназії, найближчою з яких була О. Гаврилова. Пошук дружніх стосунків дівчині давався нелегко – через невміння дітей спілкуватися

українською мовою та їхнє небажання долучатися до культурного життя. Був випадок, коли вона написала привітання від імені дітей з нагоди ювілею І. Нечуя-Левицького і збирала підписи під ним, але відгукнулися лише дві дівчини. Тож наступного разу вона писала листівки виключно від себе. Через це А. Грінченко рідко проводила вільний час із однолітками, надаючи перевагу домашньому дозвіллю: читанню та перекладанню книг [25 с. 187-189].

Донька родини Грінченків багато часу приділяла самоосвіті, любила багато читати та дізнаватися нове. На це вказує зошит А. Грінченко, в якому містився перелік прочитаних нею творів. Протягом 1901 р. вона прочитала близько 100 творів 70-ти авторів, серед яких переважали українські письменники М. Вовчок, І. Франко, О. Кобилянська, І. Котляревський, М. Старицький, П. Гулак-Артемівський та інші.

Чернігівську гімназію А. Грінченко закінчила з високими оцінками, лише з математики та рукоділля мала нижчі бали. За успіхи у навчанні вона була нагороджена срібною медаллю.

У 1898–1908 рр. у м. Чернігів існував аматорський гурток, яким керував О. Володський – український актор та драматург. А. Грінченко любила відвідувати вистави, але нелегально, бо гімназисткам це було заборонено. Першою побаченою виставою була п'єса «Мартин Боруля» у якій її батько грав роль Омелька. Віттоді, А. Грінченко мріяла виступати, як тато, і лише в 1902 р. вона вперше зіграла у вистав в аматорському театрі у Кононівці [27].

У 1902 р. родина Грінченків переїхала до Києва, де дівчина вступила до 8-го класу приватної жіночої гімназії О. Дучинської, заснованої В. Ващенко-Захарченко. Гімназія вирізнялася серед інших приватних закладів високим рівнем виховання учнів та складом викладачів, серед яких були такі педагоги, як В. Науменко, М. Лятошинський, Є. Ківлицький та інші.

А. Грінченко добре навчалась у гімназії, мала високі оцінки з різних предметів та долучалась до різних громадських організацій. Спочатку це була «Жіноча громада», учасники якої брали участь у культурних заходах, на кшталт ювілеїв до дня народження письменників. А вже у 1902 р. А. Грінченко

приєдналася до Революційної української партії, де взяла активну участь у громадсько-політичному русі [22 с. 163].

Батьки А. Грінченко піклувались про те, щоб їхня дитина здобула належну освіту, тож влітку 1903 р. вона разом із батьком переїхала до Львова, щоб всупити до Львівського університету. Проблемою для них став пошук житла. Спочатку, за домовленістю з І. Франком, який пообіцяв А. Грінченко виділити кабінет і надати доступ до своєї бібліотеки, ця проблема мала вирішитися. Проте неприємна зустріч з дружиною письменника О. Хоружинською змусила знайти для дівчини інше помешкання. Шукати місце проживання виявилось не просто, але завдяки М. Білецькій та Г. Шухевич дівчина оселилася в гуртожитку Інституту святої Ольги [1 с. 194].

А. Грінченко опікувались родини Паньківських і Шухевичів, з якими її тато мав гарні відносини. Перебуваючи в родині Шухевичів, дівчина знайомиться з О. Шухевич, яка стала їй подругою. Разом вони відвідували «Кружок українських дівчат», заснований Д. Шухевич разом із своїми поплічниками. Основними заходами, які проводив кружок, були читання лекцій, зокрема за участі М. Грушевського.

Вступ до університету виявився складним завданням для А. Грінченко. Спершу довелося довго чекати на дозвіл Міністерства, а потім виникли труднощі із вступними документами. Окрім цього, на заваді до отримання освіти ставали польські студенти, які влаштовували сутички та не пускали майбутніх здобувачів освіти до університету. Про такі вчинки А. Грінченко скаржилась у листах своїм батькам, у яких писала, що їй важко перебувати на Галичині після всіх цих подій.

Попри труднощі, дівчині сподобалося навчання в університеті. Вона позитивно відгукувалася про викладацький склад, а особливо про М. Студинського, який зацікавив дівчину своєю манерою викладання філософського вчення. Також їй сподобалися лекції М. Грушевського, який подавав навчальний матеріал з погляду українця. Його лекції були не

адаптовані до академічної аудиторії, проте його семінари стимулювали студентів до початку самостійної дослідницької роботи.

В період львівського життя, А. Грінченко знайомиться з українськими емігрантами, які брали участь у Революційній українській партії. Серед них були Є. та К. Голіцинські, М. та Н. Ткаченки, В. Мазуренко та інші. До львівських емігрантів приєдналась А. Грінченко, яка під час візиту до них, ймовірно познайомилась зі своїм майбутнім супутником життя М. Сахаровим.

У 1904 р. М. Грушевський організував літні курси які з радістю відвідувала А. Грінченко. Вона, як член «Кружка українських дівчат» організовувала різні заходи для студентів, які відвідували курси. В цьому є велика заслуга О. Шухевич, яка співпрацювала з нею і допомагала їй в організації заходів.

Донька Б. Грінченка активно поринула у громадську діяльність. Батьки її в цьому підтримували, але неодноразово наголошували, що потрібно вчитися та здобути гарну освіту. А. Грінченко їх не послухала, адже була заклопотана партійною діяльністю і з зими 1904 р. майже не відвідувала університет [26 с. 60-62].

Впродовж 1905–1907 рр. в Російській імперії тривала революція. Під час її подій у Лубнах було створено комітет до якого входили учасники Української соціал-демократичної партії. Вони організували «Самооборону» міста на чолі якої стояв А. Лівіцький. А. Грінченко активно допомагала своєму цивільному чоловіку – М. Сахарову, який очолював один із загонів «Лубенської самооборони» [30 с. 67].

У грудні 1905 р. А. Грінченко заарештували, а згодом ув'язнили в Либідську дільницю. У своїх спогадах «Два перших дні. Згадки» вона писала, що заарештували її без пояснень і вона сподівалась, що її відпустять. А. Грінченко зазначала, що перебування в Либідській дільниці було жахливе. Вона ділила тісну камеру з дев'ятьма особами та постійно чула як катували в'язнів в 6 камері. З цих причин А. Грінченко писала скарги, але вони були марними й в січні 1906 р. громадську діячку перевели до Лук'янівської в'язниці.

Вона, відбуваючи покарання за “належність до таємної організації”, ніколи не падала духом. Для неї розрадою ставали книги. Їх таємно та нелегально передавали дівчині її батьки. Окрім цього, дівчина завжди була енергійною, веселою та допомагала своїм однокамерникам, підбадьорювала їх і ділилася з ними їжею. Серед них були К. Голіцінська, М. Білякова, Л. Юркевич та інші.

Восени 1906 р. у в'язниці швидко поширювалися захворювання, зокрема сухоти. Хвороба спіткала А. Грінченко, і з кожним днем їй ставало дедалі гірше. Її батьки домоглися, щоб дівчину оглянула медична комісія. Лікарі зробили висновок, що в А. Грінченко є пошкодження правої легені, тобто вона хвора на сухоти. За станом здоров'я її у квітні 1906 р. звільнили, і вона одразу взялася продовжувати свою громадську роботу [29 с. 98-106].

У вересні 1906 р. А. Грінченко вирушила до Петербурга на лекції при Бестужевських курсах. Батьки підтримали бажання дівчини, однак цього не зробив її дідусь. Він поставився до цього рішення критично, бо вважав що навчання може втягнути онуку в неблагонадійне оточення. Попри це, А. Грінченко не приховувала свого захоплення містом і регулярно ділилася враженнями у листах до батьків. Наприкінці 1906 р. вона була змушена залишити Петербург через загрозу обшуків та арештів, які посилювались у зв'язку з активністю політичних організацій [28 с. 55].

У 1907 р. вдруге заарештували цивільного чоловіка А. Грінченко М. Сахарова. Його перевели до Полтавської в'язниці у лютому 1908 р. Ця подія збентежила А. Грінченко і сильно відобразилася на її стані здоров'я. Через хворобу вона не могла пересуватись, тому постійно перебувала у лікарні, в ліжку. До того ж А. Грінченко була вагітною і очікувала пологи, а у квітні 1908 р. вона народила сина Володимира, якого похрестили в Київській Либідсько-Благовіщенській церкві.

Народження сина, погіршений психологічний та моральний стан після тюремного ув'язнення, а також арешт М. Сахарова остаточно підірвали здоров'я А. Грінченко. У жовтні 1908 р. вона померла від туберкульозу легенів, а через 4 місяці не стало її сина Володимира [30 с. 70-71; 41 с. 223].

Отже, донька Б. та М. Грінченків А. Грінченко стала відомою своєю активною громадською діяльністю та літературною творчістю. Її життєвий шлях був сповнений багатьма викликами та перепонами, які вона гідно змогла подолати. На жаль, через арешт М. Сахарова та хворобу, яка спіткала її під час ув'язнення, життя А. Грінченко обірвалося, але за собою вона залишила колосальний слід в історії громадського життя України.

2.2 Літературна творчість

А. Грінченко ще змалечку зростала в літературному середовищі, яке створювали її батьки. Б. Грінченко виховував доньку на основі різних повчальних казок, навчав граматиці та створив для неї читанку під назвою «Настина читанка», а також декілька журналів, наприклад, «Квітка» та «Проліски».

Впродовж дитячих років А. Грінченко у всьому копіювала свого тата, який сидів у кабінеті й писав та перекладав твори. Під впливом батьківського прикладу у неї виникло бажання займатися письмом і створювати та друкувати публікації. Як виявилось, в А. Грінченко талант до цього розвинувся рано.

У дитячому віці вона, захоплюючись творами батька, почала видавати для сім'ї газету під назвою «Зоря». Головним, першим та прискіпливим критиком видання був Б. Грінченко. У своєму журналі «Квітка» він створив рубрику «Новини», де писав семирічній доньці відгуки, пропозиції для покращення тексту та зауваження, які стосувались помилок у написанні слів. Дівчина видала чотири екземпляри «Зорі», які отримали суворі коментарі від її тата. Таким чином, Б. Грінченко допомагав доньці розвивати її творчі здібності до письменницької роботи [42; 47 с. 1-16].

У 1894 р. родина Грінченків переїхала до Чернігова, де А. Грінченко вступила до гімназії. Окрім навчання, яке їй давалось легко, вона у вільний час читала багато книжок. Захоплюючись ними, дівчина почала перекладати твори. Так, у Чернігові вперше надрукували її художній твір – «Добрий звір».

Навчаючись в жіночій гімназії в м. Київ та беручи активну участь у «Жіночій громаді», А. Грінченко не покидала літературну діяльність та перекладала твори зарубіжних авторів. Так, у 1903 р. було надруковано збірку творів «Буря на морі», а в 1904 р. – «Між хмарами сонечко», до якої входили оповідання «Між хмарами сонечко», «У боротьбі за життя» та «Дівчина та злодій». Ця справа А. Грінченко подобалась, і вона розуміла, що таку творчість оцінить її тато, Б. Грінченко. Тому на його день народження вона переклала оповідання фінського письменника Пейверинта «Старчиха» [31 с. 142-147].

Після революційних подій в Російській імперії 1905–1907 рр., арешту та ув'язнення в Либідську дільницю, а потім в Лук'янівську, в А. Грінченко розвинулися сухоти. Після стількох подій та пригніченого морального стану розрадою для неї стала робота над перекладами творів. Вона намагалася видавати книжки для всіх верств суспільства та порушувати в них проблеми загальнолюдських цінностей, зокрема питання про права людини та їх суспільного розвитку.

Влітку 1907 р. А. Грінченко переклала роман американського письменника М. Твена «Пригоди Гекльберрі Фінна» та твори норвезького драматурга Г. Ібсена: «Гедда Габлер», «Жінка з моря» та «Росмерсгольм».

Варто звернути увагу на те, що твір американського письменника М. Твена «Пригоди Гекльберрі Фінна» був присвячений сину А. Грінченко, Володимиру. На сторінках книги було вказано пояснювальний напис: «Мому дорогому Синові присвячує цей переклад Н.Г.».

У 1908 р. А. Грінченко переклала такі твори, як «Мрії та сні» південноафриканської письменниці О. Шрейнер, «Пригоди Гека Фінна» М. Твена, «Огні Іванової ночі» німецького драматурга Г. Зудермана, «Дочка Ліліт» французького письменника А. Франса, «Гедда Габлер», «Жінка з моря» норвезького поета Г. Ібсена та багато інших.

Доцільно зауважити, що А. Грінченко обирала для перекладу актуальні твори письменників. Наприклад, переклад твору «Пригоди Гекльберрі Фінна»

М. Твена, який вийшов ще за життя автора, або драми Г. Ібсена, які довгий час були популярні в українському театрі впродовж 1920–1923 рр. [30 с. 69].

У 1906 р., перебуваючи в Петербурзі, А. Грінченко написала науково-публіцистичний твір «Ідея федералізму у декабристів» (1907), у якому намагалася схарактеризувати два напрями декабристського руху – ідеї федералістського ладу та права національностей. У тому ж місті вона створила спогади про Лук'янівську в'язницю – «Два перші дні» (1906), які швидко здобули схвалення серед літературної спільноти [28 с. 56].

Отже, А. Грінченко чимало уваги приділяла роботі з перекладами творів зарубіжних авторів і тим самим збагатила літературну спадщину України. Завдяки її праці, малі та дорослі читачі змогли ознайомитись з актуальними творами свого часу, перекладеними з німецької, французької, російської мов, а також з творами норвезьких і шведських письменників.

2.3 Громадська діяльність

Початком громадської діяльності А. Грінченко стало м. Київ, де вона перебувала з батьками впродовж 1902–1903 рр. Тут дівчина вперше, у 1902 р., приєдналася до «Жіночої громади», ініціаторами заснування якої стали Л. Драгоманова, М. Загірня, Л. Старицька-Черняхівська, М. Чикаленко та інші. Пізніше до неї приєдналися наймолодші члени: О. Стешенко, М. Ливицька, Г. та В. Чикаленки. Оскільки в Російській імперії українські самостворені організації та об'єднання були протизаконні, громада за участі представниць жіноцтва, змушена була діяти нелегально.

Члени «Жіночої громади» відвідували та брали участь у підготовці всіх культурних заходів. Так, вони були присутні на відкритті пам'ятника в Полтаві відомому українському письменникові та драматургу І. Котляревському, а наступного дня слухали літературно-музичну програму, яка включала читання біографії та творів письменника. Одним з активних учасників і промовців був М. Сахаров – майбутній цивільний чоловік А. Грінченко.

У 1903 р. громадівці відзначали 35-ліття українського композитора, піаніста та диригента М. Лисенка. Це свято було одним із наймасштабніших, яке готували члени різних об'єднань, включаючи представників «Кружка» та «Академічної громади». Серед його учасників були члени «Жіночої громади» [27 с. 14].

Під час вступу до Львівського університету дівчина познайомилася з Г. Шухевич, яка була однією із засновниць «Клубу русинок» – львівського жіночого об'єднання, на базі якого, у 1901 р. був створений «Кружок українських дівчат». Метою діяльності товариства була підтримка жіночої освіти, розвиток самоосвіти та підготовка членів кружка до громадської роботи.

З кожним роком популярність «Кружка українських дівчат» зростала, і разом з нею збільшувалась кількість охочих приєднатися до нього. Так, якщо на перших зборах у березні 1901 р. кількість учасниць становила близько 30 осіб, то до кінця того ж року вона зросла до 96. Це було зумовлено тим, що при «Кружку українських дівчат» була створена бібліотека, яка містила науково-популярні видання, доступні для його членів. А. Грінченко була однією з тих, хто долучився до «Кружка українських дівчат» із головою занурилася в жіночу громадську діяльність.

Члени «Кружка» займалися підготовкою та організацією лекцій для учнів за участі відомих професорів університету, яких спеціально запрошували викладати. Серед них були такі постаті, як М. Грушевський, С. Рудницький, М. Ганкевич та багато інших. Під час лекцій молоді учасниці «Кружка українських дівчат» мали змогу виступати з промовами та брати участь у дискусіях на різні теми.

Спочатку ці лекції не були популярними серед учнів, однак завдяки активній роботі А. Грінченко та інших учасниць «Кружка», зросла кількість охочих відвідати їх. Якщо у листопаді 1903 р. на одній з перших лекцій М. Грушевського були присутні лише 6 осіб, то через декілька тижнів вони стали вкрай популярними, а кількість відвідувачів зросла в кілька разів.

До праці «Кружка українських дівчат» почали долучатися такі товариства, як «Академічна громада», «Захоронка» та «Основа». Вони запрошували учасниць «Кружка», серед яких була А. Грінченко, до організації свят, ювілеїв, публічних виступів та інших заходів. Крім того, вона разом з О. Шухевич організували Віче «Кружка українських дівчат», метою якого була активізувати громадську думку щодо становища жінок у суспільстві та боротьбу за їхні рівні політичні права з чоловіками.

Участь А. Грінченко у громадському житті Галичині зробила її авторитетною особою, яка в уявленні більшості населення асоціювалася з жіночим рухом. Крім того, за працьовитість і активність їй неодноразово пропонували очолити «Кружок українських дівчат», проте вона відхилила ці пропозиції. Натомість А. Грінченко обіймала посаду секретаря «Научного кружка», а також разом із подругою О. Шухевич представляли секцію суспільних наук [24 с. 15-16].

А. Грінченко була знайома з наддніпрянськими емігрантами з Революційної української партії, серед яких були Є. та К. Голіцинські. Вони брали участь у суспільно-політичних подіях і співпрацювали з В. Левинським, Є. Косевичем, В. Темницьким, які активно допомагали їм у друкуванні та розповсюдженні нелегальної літератури. До цього процесу долучалася також А. Грінченко разом зі своїм супутником життя М. Сахаровим [27 с. 70].

А. Грінченко активно проявляла себе як учасниця Революційної української партії, тому члени Центрального Комітету відрядили її до Полтавщини, де вона виконувала їхні доручення і приєдналася до Полтавської вільної громади. Проте восени 1905 р. А. Грінченко мусила переїхати до Києва через загрозу арешту учасників партійної роботи. Там вона продовжила пропагандистську діяльність серед робітників цехів як представниця Революційної української партії.

У 1902–1904 рр. партія мала робітничі осередки, які підтримували зв'язок із навколишніми селами. А. Грінченко працювала з робітниками, і завдяки її зусиллям у м. Київ було створено гурток залізничників та два робітничі клуби

для провадження партійної діяльності та поширення ідей Револуційної української партії в маси.

А. Грінченко пропагандистську роботу проводила серед столярів, кравців, позолотників та заводських робітників. Зокрема, завдяки її зусиллям робітники меблевої майстерні М. Даболінга організували страйк у 1906 р. Це стало можливим тому, що А. Грінченко знала реальне становище простих людей, їх біди, проблеми, вміла вислухати та співчувати. Наприклад, працюючи серед прикажчиків на Подолі, з нею часто любили спілкуватися на різні теми працівники та прагнули, щоб вона продовжувала з ними працювати [28 с. 54-56].

Револуційна українська партія поширювала свої ідеї шляхом розповсюдження агітаційних брошур. Зокрема, до друкованих органів партії належали газети «Селянин» та «Гасло». Така робота була ретельно продумана та організована і призвела до страйку на Київщині у 1905 р., після чого розпочалися масові арешти учасників револуції. У грудні 1905 р. була заарештована й А. Грінченко.

Після звільнення з в'язниці, вона не припинила громадської роботи й восени 1906 р. продовжила працювати в Києві. Вона допомагала однопартійцям, хоч і страждала від хвороби. Був випадок, коли її товариш втік із-під варти, а вона допомагала шукати для нього житло та переховуватись [21 с. 23-30].

З червня 1906 р. А. Грінченко продовжила здійснювати свою агітаційну роботу у Конотопі, а згодом у Гадячі. Не покидаючи партійну діяльність вона вирішила переїхати до Петербурга на навчання, оскільки мріяла здобути освіту, але розуміла, що для цього потрібно виділити багато часу. А. Грінченко знаходилась під жандарським наглядом, тому у кінці 1906 р. мусила виїхати з Петербурга через обшуки та арешти, які загрожували політичним організаціям.

Повернувшись до Конотопу, А. Грінченко продовжила роботу в соціально-демократичній «Спілці». Робітники неохоче ставились до жінки-агітаторки, але це не завадило її агітаційній роботі. А. Грінченко активно проводила роз'яснювальну роботу населенню напередодні виборів до Державної думи.

Вона критикувала програми опозиційних та революційних партій, пояснюючи важливість соціально-демократичних ідей.

У березні 1907 р. А. Грінченко через погіршення стану здоров'я мусила повернутися до Києва. Попри погане самопочуття, допомагала однопартійцям у пошуку підпільних квартир та документів, хоча більшість часу проводила в лікарні, займаючись читанням та перекладами творів зарубіжних письменників [28 с. 56-58; 45 с. 108-110].

Отже, А. Грінченко була активною учасницею жіночого і громадського руху. Вона брала активну участь у діяльності «Жіночої громади», «Кружка українських дівчат», Революційної української партії та соціал-демократичної «Спілки», а також у революційних подіях 1905–1906 рр. Незважаючи на небезпечність такої діяльності через постійну загрозу з боку влади, А. Грінченко продовжувала займатися громадською роботою і захищати та допомагати своїм однопартійцям, попри тяжкий стан здоров'я, що зробило її відомою постаттю в українському громадському русі.

Таким чином, А. Грінченко була донькою письменників і громадських діячів М. та Б. Грінченків і увібрала в себе найкращі риси характеру, сформованого під пильним українським вихованням. Ще з юних літ вона долучалася до українських культурних заходів, починала писати й перекладати твори, а також обстоювала чітку національну позицію, закладену у вихованні її батьками. Саме це зумовило те, що А. Грінченко сьогодні є відомою постаттю, яка брала участь у діяльності Революційної української партії, долучилася до Любенської самооборони та збагатила українську літературу перекладними працями й власними доробками.

РОЗДІЛ 3.

ВНЕСОК М. ТА А. ГРІНЧЕНКО У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА КОРИСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

М. та А. Грінченко – дві сильні особистості, які залишили глибокий слід в історії українського народу. Їхній внесок не обмежувався допомогою Б. Грінченка, який у всьому їх підтримував, навчав та критикував. М. та А. Грінченко своєю працею вплинули на формування національної свідомості, розвиток освіти, літератури, громадський рух українського народу. Їхня діяльність стала фундаментом, на якому будувалися подальші хвилі українського культурного і політичного відродження [11].

Для того, щоб оцінити рівень їх впливу на освіту, культуру та громадське життя потрібно узагальнити їх діяльність у цілому. У таблиці 1 зображено головні аспекти літературного та громадського життя М. Грінченко. Табл. 1 демонструє її внесок в розвиток української культури, мови, та суспільного життя [Додаток В].

Головна мета лексикографічної роботи М. Грінченко полягала в збереженні української мови в умовах правління комуністичної влади. Вона спільно з Б. Грінченком працювала над «Словарем української мови» (1907–1909 рр.). Він був першим масштабним і систематизованим зібранням лексики української мови, що налічував близько 70 тисяч слів та охоплював лексику з різних регіонів – від Полтавщини до Закарпаття, від Наддніпрянщини до Галичини [12 с. 11; 15 с. 272-276].

М. Грінченко, навіть після смерті чоловіка, проводила кропітку роботу над впорядкуванням української лексики, піклувалась про збереження фонетичних, морфологічних і синтаксичних особливостей української мови. Після заснування Української академії наук у 1919 р., вона стала членом словникової комісії, що працювала над «Словником живої української мови», якому М. Грінченко присвятила останні роки свого життя [11].

До появи такої праці, як «Словарь української мови» (1907–1909 рр.), українську мову часто вважали всього лише діалектом «великоруської», мовою селян, не придатною для науки, освіти чи серйозної літератури. «Словарь» став потужним доказом того, що українська мова має повноцінну структуру, глибоку історію та багатий словниковий запас.

Окрім свого символічного значення, словник мав і величезну практичну цінність. Його активно використовували вчителі, письменники, журналісти, редактори – усі ті, хто працював зі словом і прагнув створювати якісні українські тексти. Таким чином, «Словарь української мови» став важливим інструментом національного відродження, особливо в часи, коли українська культура зазнавала тиску й заборон [33 с. 34-36; 43 с. 93-97].

М. Грінченко займалася власною літературною творчістю, а саме писала поезію та етнографічні нариси. Також, знаючи німецьку та французьку мови, перекладала відомі твори зарубіжних авторів українською мовою. Створення доступних українських книг для народу було одним з аспектів діяльності М. Грінченко. Твори просвітниці охоплювали різноманітні галузі знань, включаючи географію та природознавство, медицину, техніку, історію, етнографію, політологію та філософію. Наприклад, у її творах є розповіді про внутрішню будову Землі та тяжке життя шахтарів, історію життя відомих особистостей, таких як єврейський лікар Ісаак та орлеанська дівчина Ж. д'Арк, а також філософські роздуми про людське життя та мораль. Ці твори не лише популяризували знання серед населення, але й сприяли його освіті та саморозвитку [37 с. 166-171].

Незважаючи на комуністичну владу, яка мала за мету витіснення всього українського з публічного простору, М. Грінченко активно виступала за збереження національних традицій. Діяльність щодо збору народних пісень, обрядів, звичаїв, діалектів для написання фольклорних нарисів зробила її берегинєю українського духовного спадку.

Окрім фольклорних здобутків А. Грінченко чимало уваги приділяла громадській діяльності. Вона разом з чоловіком Б. Грінченком упорядкували

колекції Музею українських старожитностей імені Василя Тарновського. М. Грінченко, працюючи над експонатами, сприяла збереженню народної пам'яті. Її внесок допоміг музеєві стати одним з перших осередків української ідентичності в імперському середовищі [34 с. 202-206].

Також М. Грінченко займалася просвітницькою діяльністю, яку здійснювала знаходячись в «Чернігівській громаді» – неформального товариства інтелігенції, що існувало поза законом. Вона займалася перекладами, популяризацією української мови, зокрема через літературу та освіту. Це сприяло формуванню самосвідомості людей, та їх позиції за національне відродження країни [2 с. 463-487].

Не менш важливим напрямком діяльності М. Грінченко був феміністський рух. В період, коли роль жінки виражалася лише в якості матері та господині будинку, вона активно здійснювала просвітництво щодо інтелектуального розвитку дівчат та жінок, оскільки вся її діяльність була зразком для них. М. Грінченко постійно проводила спеціальні жіночі освітні гуртки, де читала лекції з основних дисциплін. Це зробило навчання доступнішим для жіночої статі [20 с. 295-297].

Отже, М. Грінченко мала значний вплив на розвиток української літератури та суспільства через свою громадську активність. Її праця в сфері видавничої справи сприяла поширенню української культури та освіти, збагачувала національну літературу шляхом публікації та популяризації творів українських письменників. Вона активно боролася за збереження української мови та культурної спадщини, сприяла національному відродженню України. Її громадська діяльність мала велике значення для українського суспільства, сприяючи його культурному та освітньому розвитку.

М. Грінченко та її чоловік були не лише сім'єю, а й партнерами, які присвятили своє життя шляхетній справі на благо українського народу. Разом вони виступали за поширення української мови та історії, борючись за збереження української освіти. Їх виховання єдиної доньки будувалося саме на

такому світогляді, тому А. Грінченко продовжила справу своїх батьків [23 с. 6-9].

Таблиця 2 дає змогу простежити участь А. Грінченко у культурному, просвітницькому та громадському житті України на початку ХХ століття [Додаток Д].

Маючи двох батьків-літераторів, не дивно, що А. Грінченко також мала хист до написання творів. Її творчість описувала теми українського буття, ролі жінки, висвітлювала проблему мовного пригнічення та містили ідеї культурної гідності. Проте більшу увагу у своїй літературній творчості А. Грінченко надавала дитячій літературі. Її художні твори, казки й оповідання формували у молодих читачів любов до рідного слова, краю та виховували національну свідомість. Це є вагомим внеском в українське відродження, адже навчаючи та виховуючи дітей творами, які містять українське слово, вона заклала фундамент для майбутніх поколінь українців, які відродять національну культуру свого народу.

М. та Б. Грінченко займалися освітою доньки, тому не дивно, що вона вивчала багато мов. Це дало їй змогу допомагати батькам у перекладі французьких, німецьких, російських творів українською. Їхня праця відкрила українському читачеві світові ідеї, літературу, філософію, що сприяло розвитку суспільства та популяризації української мови серед широкого загалу [31 с. 142-147].

А. Грінченко активно брала участь у громадському житті країни. Вона в різні періоди свого життя долучалася до різноманітних організацій, товариств, партій та громад. Серед них – «Жіноча громада», «Кружок українських дівчат», Револьюційна українська партія та соціал-демократична «Спілка». Участь в них дозволила їй на широкі маси населення пропагувати ідеї соціально-демократичної свободи, відстоювати жіночі права та залучити українського населення до національного відродження країни, формуючи його національну самосвідомість.

Окрім цього, А. Грінченко в межах громадської діяльності сприяла створенню та розповсюдженню забороненої української літератури, якої вкрай не вистачало населенню, а також проводила агітаційну роботу серед робітників. Завдяки її зусиллям було створено гурток залізничників і два їхні клуби.

Однією з важливих подій її біографії є те, що А. Грінченко брала активну участь у суспільному русі та революційній діяльності у 1905–1907 рр., яка була спрямована на боротьбу за політичні права, свободу слова та автономію української культури в межах Російської імперії. А. Грінченко долучалася до участі в селянських й студентських виступах, співпрацювала з діячами українських громадських організацій та була причетна до збройного виступу робітників у м. Лубни 1905 р. із своїм цивільним чоловіком М. Сахаровим, за що обидва були заарештовані та ув'язнені [29 с. 98-100; 30 с. 66-74].

Цей період став важливим для українського руху, оскільки посіяв ідеї спротиву серед населення, що виразно виявилось у визвольних змаганнях 1917–1921 рр., а згодом – у боротьбі за незалежність [20 с. 295].

Як і матір, А. Грінченко захищала права українців, зокрема жінок, на освіту рідною мовою. Разом із сім'єю вона виступала за впровадження української мови в навчальних закладах, організовувала лекційні читання при Львівському університеті та дбала про їх популярність, залучаючи до участі студентів. Окрім цього, А. Грінченко брала участь у святкуванні ювілеїв українських відомих діячів, що підкреслювало її активну позицію в українському культурному житті попри загрозу з боку влади.

Мати А. Грінченко популяризувала український традиційний одяг. Вона одягала доньку у вишиті сорочки, спідниці та заплітала волосся різнокольоровими стрічками. Такий стиль одягу у повсякденному житті швидко став популярним серед дітей і підкреслював їхню приналежність до української культури. Це був важливий крок у часи, коли народне вважалось чимось «другосортним» на тлі міщанської моди [42].

Отже, А. Грінченко не була пасивним спостерігачем навколишніх подій своєї країни – вона опинилася в самому епіцентрі громадської та культурної

боротьби за права людини та національну автономію. Вона боролася за свободу кожного українського слова, освіту рідною мовою, соціальні права жінок та робітників, що спричинило пробудження національної самосвідомості українського народу та стимулювало активізацію боротьби за його автономію.

М. та А. Грінченко залишили глибокий слід в українській культурі, літературі та громадському житті. Після їхньої смерті залишився не лише архів текстів, перекладів, статей, а й величезний культурний капітал. Їхня праця вплинула на формування українського інтелектуального прошарку в ХХ ст. Саме ті, хто читав їхні твори або навчався за їхніми підручниками, стали наступними вчителями, письменниками, активістами, а згодом - діячами української незалежності.

Отже, М. та А. Грінченко – одні з провідних постатей в історії української культури. Їх діяльність охоплює ключові аспекти – мову, літературу, освіту, традицію, фемінізм, естетику. Їхні імена не завжди звучали на рівні перших рядів історичних підручників, однак їх внесок у формування української культурної свідомості є неоціненним і відчутний навіть сьогодні.

Попри їхню родинну спорідненість та спільну ціль – служіння українському народові та його культурі, освіті та просвіті – М. та А. Грінченки обрали у цій боротьбі різні, але однаково важливі шляхи. Їхня діяльність, хоч і пов'язана між собою, проте має різні акценти, відображені в таблиці 3, що дозволяє говорити про унікальний внесок кожної у справу збереження й розвитку української ідентичності [Додаток Е].

М. Грінченко, дружина відомого письменника, публіциста і громадського діяча Б. Грінченка, зосередилася переважно на лексикографічній, перекладацькій та освітній роботі. У своїй роботі вона виступала як тиха берегиня слова – вона досліджувала лексику, систематизувала, зіставляла, зберігала мовне багатство, ставлячись до кожного слова як до культурної пам'ятки. Її діяльність вирізнялася академізмом та глибокою інтелектуальною дисципліною. Кропітка й малопомітна для широкого загалу, її праця стала фундаментом для розвитку наступних поколінь [11].

Натомість А. Грінченко виросла в атмосфері книжок, дискусій, філологічних міркувань, однак її шлях пролягав у політичній агітації, підпільній революційній діяльності та в участі у громадах, товариствах та громадських гуртках. Вона обрала активну форму культурного спротиву – зверталася до народу живою, зрозумілою мовою, порушувала важливі соціальні теми, критикувала несправедливість та відстоювала ідеї рівності, зокрема гендерної. А. Грінченко активно долучалася до феміністичного руху та справи розвитку громадянського суспільства. Її творчість – це вже не фіксація мовного матеріалу, а інструмент прямої дії: слова-аргументи, слова-заклики [27 с. 72].

Таким чином, М. Грінченко уособлює академічну, аналітичну, мовознавчу лінію – вона піклується про збереження мови, як основу національної ідентичності. А. Грінченко – це голос дії, активної позиції, яка звертається до народу і суспільства. Разом – ці дві постаті формують поєднання українського інтелектуального і громадського відродження.

ВИСНОВКИ

М. та А. Грінченко – визначні українські письменниці, перекладачки та учасниці громадського руху. Дослідження їх громадської та літературної діяльності дозволяє стверджувати, що ці дві постаті стали унікальним прикладом жіночої участі в українському культурному, політичному та національному русі кінця XIX – початку XX ст. Їхня діяльність не лише підкреслила значення жінки в суспільстві, але й продемонструвала, що жіноче слово, організаторський талант і просвітницька праця здатні формувати цілі покоління мислячих, освічених і національно свідомих українців.

У досягненнях М. та А. Грінченко важливу роль зіграв коханий чоловік та люблячий батько – Б. Грінченко – письменник, перекладач, громадський діяч, який підтримував всі їхні творчі початки та надавав слушні поради.

Варто зазначити, що М. Грінченко не була україркою за походженням і росла в російській сім'ї, але вона відіграла визначну роль в національному відродженні української держави. Проте, на думку багатьох науковців, вона залишалася в тіні свого чоловіка, віддавши перевагу йому перед собою. Її роль та внесок у розвиток культури та освіти часто сприймали як менш визначний порівняно з досягненнями Б. Грінченка.

Розпочавши свій шлях у сфері педагогіки, вона поступово перетворилася на одну з найвпливовіших українських письменниць та культурних діячок свого часу. Її літературна творчість, зокрема прозові твори, поезія, переклади, публіцистика та науково-популярні видання, сприяли формуванню українського культурного середовища в період, коли будь-які прояви української ідентичності систематично придушувалися імперською владою. Саме через українську літературу вона відстоювала право свого народу на власну мову, історію та культуру.

Особливо значущий внесок М. Грінченко був у фольклорну спадщину України. Вона разом з чоловіком збирала та зберігала українські народні пісні, казки, прислів'я, звичаї та обряди. Саме ці надбання, опубліковані у науково-

етнографічних збірках, стали підґрунтям для подальших досліджень у фольклорній сфері України.

Крім того, завдяки активній участі М. Грінченко у діяльності «Чернігівської громади», співпраця з Музеєм українських старожитностей ім. Василя Тарновського, робота над словниками та перекладною літературою, її ім'я стало відомим. Упорядкування музейних експонатів, створення публікацій, здійснення перекладів для широкого загалу – стало основою для формування культурної самосвідомості українського народу.

А. Грінченко, вихована в атмосфері любові до української мови, культури, рідного краю та свободи, стала не лише спадкоємицею ідей своїх відомих та талановитих батьків, а й активною учасницею революційного руху. Її членство в Революційній українській партії, участь у Лубенській самообороні та зв'язок з радикальними молодіжними колами стали яскравим прикладом політичної та національної участі жінки в умовах жорсткої імперської цензури, тому постать А. Грінченко набула популярності серед багатьох громадських та революційних діячів.

Діяльність А. Грінченко – це свідоме намагання долучитися до створення майбутньої держави, де українська мова, культура та громадянські права будуть захищеними. Не менш важливим є її внесок у літературну діяльність. Вона, будучи ще юною дівчиною, нелегально займалася транспортуванням книг та їх популяризацією. Особливу увагу вона приділила створенню дитячої літератури, яка формувала духовний світ дітей та розвивала цінності любові до мови, родини та землі.

Таким чином, родина Грінченків не лише заклала ідеологічний, просвітницький та освітній фундамент для сучасної України, а й показала, що культурна, мовна, громадська й політична праця є взаємопов'язаними компонентами національного руху. Їхня діяльність слугує прикладом для майбутніх поколінь інтелігенції, педагогів, письменників і активістів. Цей приклад особливо важливий сьогодні, коли українське суспільство знову

переживає період глибоких викликів, і знову питання ідентичності, культури, мови та громадянської участі виходить на перший план.

Діяльність М. та А. Грінченко хоч і не завжди гучно озвучені в сучасних підручниках, однак до їхньої творчої спадщини часто звертаються науковці, фольклористи та лексикографи, вивчаючи історію України в їхньому ключі та розумінні.

Отже, внесок М. та А. Грінченко в розвиток української культури й громадського життя є безперечно значущим. Він не лише допоміг зберегти українську мову та національні ідеї в складних історичних умовах, а й дав майбутнім поколінням основу для розбудови справжньої, вільної та гідної держави. М. Грінченко уособлювала академічну, аналітичну, мовознавчу лінію, створюючи підґрунтя для національної ідентичності. А. Грінченко – це рішучі дії, активна громадянська позиція, яка впливала на народ і суспільство. Разом М. та А. Грінченко формують симфонію українського інтелектуального і громадського відродження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. ДЖЕРЕЛА

1. Грінченко М. Спогади про Івана Франка та про його семейове огнище. URL:<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/37649/08Grinchenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 01.04.2025).
2. Грінченкова М., Верзилов А. Чернігівська українська громада // *Чернігів і Північне Лівобережжя*. Київ, 1928. С. 463–487.
3. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. Мюнхен, 1969. 543 с.

2. ЛІТЕРАТУРА

4. Антонець Н. До історії творення сучасної початкової школи: Марія Грінченко (М. Загірня) (1863–1928). *Проблеми та перспективи реалізації та впровадження міждисциплінарних наукових досягнень*. 2020. Т. 2. С. 16–17.
5. Барабаш С., Бурко О. Галерея образів американських президентів у творчій спадщині Бориса та Марії Грінченків. *International scientific and practical conference "Modern directions of scientific research development"*. 2022. № 15. С. 302–307.
6. Беззуб Ю. Борис Грінченко і Христина Алчевська: громадські й особисті взаємини. *Матеріали VII щорічних Грінченківських читань*. 2014. С. 78–95.
7. Беззуб Ю. Спогади Марії Загірньої як джерело вивчення життя і творчості Бориса Грінченка. slideshare. URL: <https://www.slideshare.net/slideshow/ss-42390220/42390220> (дата звернення: 01.04.2025).
8. Білоцерківська Г. До історії видання першої біографії Б. Грінченка. *Всеукраїнська асоціація музеїв*. URL: <https://vuam.org.ua/uk> (дата звернення: 01.04.2025).
9. Біографія Б. Грінченка. *Музей Бориса Грінченка*. URL: <https://grinchenko.kubg.edu.ua/index.php/zhyttiepys/biografia> (дата звернення: 01.04.2025).

10. Біографія Б. Грінченко. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського НАПН України*. URL: <https://dnpb.gov.ua/ua/history/> (дата звернення: 01.04.2025).

11. Біографія М. Грінченко. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського НАПН України*. URL: <https://dnpb.gov.ua/ua/history/> (дата звернення: 01.04.2025).

12. Богданець-Білоskalенко Н. Постать великого українця Бориса Грінченка крізь простір століть. *Українська мова та література в школах України*. 2020. № 6. С. 11–14.

13. Бурко О., Барабаш С. До 200-літнього ювілею від дня народження Опанаса Марковича: нове прочитання, архівні знахідки. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Т. 2, № 21. С. 258–262.

14. Васильєв О. Марія Загірня – письменниця і педагог на Луганщині. URL: <https://sever.lg.ua/2015-03-11-mar-ya-zag-rnya-pismennitsya-pedagog-na-luganshchin> (дата звернення: 01.04.2025).

15. Вовк О. Перекладацька діяльність Бориса Грінченка та Марії Загірньої. *Збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2012. С. 272–276.

16. Гречка А. Боротьба прогресивних сил Лівобережної України за українізацію освіти в 1900 – на початку 1917 рр. : дис. ... канд. іст. наук / А. Гречка. Київ, 2007. 231 с.

17. Думанська М. Особливості перекладацької творчості Марії Грінченко для дітей (на прикладі казки Г. К. Андерсена «Соловейко»). *Вісник СумДУ. Серія філологія*. 2007. Т. 1, № 1. С. 26–31.

18. Думанська М. Марія Грінченко – перекладачка творів для дітей: адаптаційна стратегія в перекладацькій творчості. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського*. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16662/28Dumanska.pdf?sequence=1> (дата звернення: 01.04.2025).

19. Єсипенко Д. Препарування канону: до історії критичної інтерпретації та публікації художніх текстів Бориса Грінченка у 1920-х – на початку 1930-х

рр. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. URL: <https://www.litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/42> (дата звернення: 01.04.2025).

20. Іваненко О. Участь жінок у громадівському русі на Чернігівщині (середина XIX – початок XX ст.). *Сіверщина в історії України*. 2011. № 4. С. 295–298.

21. Клименко Н. Анастасія Грінченко: штрихи до суспільно-політичної діяльності у Києві 1905-1907 рр. *Київські історичні студії: науковий журнал*. 2022. № 2. С. 23–30.

22. Клименко Н., Беззуб Ю. Політичні практики Б. Грінченка на зламі XIX–XX ст. у світлі его-документів (до 160-річчя від дня народження). *Український історичний журнал*. 2023. № 6. С. 152–168.

23. Клименко Н. Борис Грінченко та Настя Грінченко: до питання про патріотичне виховання. *Історія та суспільствознавство в школах України*. 2013. С. 6–9.

24. Клименко Н. До питання українського жіночого руху Галичини початку XX ст. в епістолярії Насті Грінченко (на матеріалі листів Насті Грінченко до батьків). *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Science*. 2017. № 22. С. 14–17.

25. Клименко Н. З чернігівського життя Насті Грінченко. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (VI Грінченківські читання)*. 2014. С. 186–195.

26. Клименко Н. Львівський період життя Насті Грінченко: сторінки з біографії. *Матеріали щорічних Грінченківських читань*. 2012. С. 59–76.

27. Клименко Н. Настя Грінченко: становлення особистості та формування життєвих переконань. *Українська мова та література в школах України*. 2005. № 6. С. 12–16.

28. Клименко Н. Політична діяльність Анастасії Грінченко: між Конотопом, Петербургом та Києвом. *Київські історичні студії*. 2018. № 2. С. 54–58.

29. Клименко Н. «...Посувати життя наперёд до людського ідеалу...» (до питання про участь Насті Грінченко у Лубенській самообороні). *Матеріали VII щорічних Грінченківських читань*. 2014. С. 98–106.

30. Клименко Н., Беззуб Ю. Сторінки з біографії Анастасії Грінченко: трагічний 1908 рік та завершення «Лубенської справи». *Київські історичні студії: науковий журнал*. 2022. № 2. С. 66–74.

31. Клипенко Н. Борис Грінченко і Настя Грінченко в суспільно-політичному житті України: до питання про патріотичне виховання на уроках історії в 9 класах. *Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів: теорія і практика*. 2018. С. 142–147.

32. Кобижча Н. Культурницька діяльність Бориса Грінченка: світоглядний аспект : монографія. Київ, 2017. 204 с.

33. Козар Л. Марія Грінченко в історії української фольклористики. *Народна творчість та етнологія*. 2005. № 6. С. 34–46.

34. Лашко М. Внесок М. Грінченко у створення Музею українських старожитностей імені В. Тарновського. *Проблеми освіти*. 2015. № 84. С. 202–206.

35. Лашко М. Педагогічна і просвітницька діяльність Марії Грінченко (1863–1928) : дисертація. Київ, 2015. 171 с.

36. Лашко М. Зміст науково-популярних книжок Марії Грінченко та їх значення для просвіти українського народу. *Scriptorium nostrum*. 2019. № 1. С. 46–54.

37. Лашко М. Науково-просвітницька діяльність М. Грінченка в Україні (1917–1928). *Збірник наукових праць*. 2012. Т. 3. С. 166–171.

38. Лашко М. Просвітницько-педагогічна діяльність М.Грінченко: історіографія дослідження. *Педагогічний дискурс*. 2013. № 15. С. 411–414.

39. Левітас Ф. Публікація Марії Грінченко «Хто народів ворог?» у контексті національних очікувань початку ХХ ст. *Всеукраїнська науково-практична конференція*. 2013. С. 197.

40. Нежива Л. Марія Загірня – письменниця і педагог на Луганщині. *Часопис українського сходу*. 2015. № 1. С. 34–37.
41. Пахолок З. Листи спадкоємиці інтелектуальних аристократів Константи́ни Малицької до Марії Грінченко. *Філологічні науки. Літературознавство*. 2017. № 11-12. С. 215–230.
42. Позднякова І. Унікальна українська родина Грінченків. URL: <https://lib-ig.com/eshchjo/kollegam/nauchno-issledovatelskaya-deyatelnost-lrunb-im-gorkogo/128-boris-grinchenko> (дата звернення: 01.04.2025).
43. Родінова Н. Етнографічний доробок Бориса Грінченка під час перебування на Чернігівщині. *Етнічна історія народів Європи*. № 23. С. 93–97.
44. Русова С. Наші Визначні Жінки. Вінніпег, Канада, 1945. 106 с.
45. Салата О. Історичні джерела в українському інформаційному й освітньому просторі: верифікація та інтерпретація : монографія. Вінниця, 2018. 348 с.
46. Товт О. Мемуаристика як складник антимілітарної прози про події Першої світової війни. *Закарпатські філологічні студії*. 2024. № 36. С. 312–317.
47. Хомайко І. Унікальна українська родина Грінченків. Суми, 2013. 16 с.
48. Яковлева І. Осмислення ідей жіночого руху у перекладах «нової драми» М. Грінченко (на матеріалі драми Г. Зудермана *Heimat*). *Збірник наукових праць (філологічні науки)*. 2018. № 12. С. 100–103.
49. Яковлева І. Особливості гендерної психології жіночих образів у «народних» оповіданнях Марії Грінченко. *«Молодий вчений»*. 2021. № 11. С. 80–83.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Рисунок 1 М. Грінченко [7]

ДОДАТОК Б

Рисунок 2 А. Грінченко [24 с. 59]

ДОДАТОК В

Таблиця 1

Узагальнення літературної та громадської діяльності М. Грінченко

Сфера діяльності	Опис
Лексикографія	Брала участь у створенні «Словаря української мови» та працювала над «Словником живої української мови»
Літературна творчість	Самостійно писала вірші, художню літературу та етнографічні замітки українською мовою
Перекладацька діяльність	Перекладала твори зарубіжних письменників з німецької, французької та інших мов
Фольклористика	Збирала народні пісні, обряди, загадки та легенди. Систематизувала усну народну творчість
Редакторська робота	Займалася редагуванням творів чоловіка – Б. Грінченка та допомагала в написанні навчальних підручників
Освітня діяльність	Створювала навчальні підручники українською мовою, популяризувала україномовне викладання у школах
Громадська робота	Брала участь в упорядкуванні старожитностей музею імені Василя Тарнавського та була членом «Чернігівської» та «Жіночої» громад, товариства «Просвіта»
Феміністичний рух	Виступала за рівноправність жінок, доступ до освіти, організувала

	жіночі освітні гуртки
--	-----------------------

Джерело: розроблено автором

ДОДАТОК Д

Таблиця 2

Узагальнення літературної та громадської діяльності А. Грінченко

Сфера діяльності	Опис
Літературна творчість	Писала вірші, статті, спогади. Авторка опублікованої науково-популярної статті «Ідея федералізму у декабристів»
Перекладна діяльність	Перекладала твори зарубіжних письменників з німецької, французької та російської мов
Громадська діяльність	Член «Жіночої громади», «Кружка українських дівчат», Революційної української партії та соціал-демократичної «Спілки»
Революційна діяльність	Брала участь у російській революції 1905–1907 рр., зокрема в Лубенській самообороні
Освітня діяльність	Брала участь у створенні та організації навчальних лекцій при Львівському університеті
Феміністичний рух	Брала участь у жіночому русі та долучалася до боротьби за жіночі права на рівні з чоловіками та доступу до освіти

Джерело: розроблено автором

ДОДАТОК Е

Таблиця 3

Відмінності в літературній та громадській діяльності

М. та А. Грінченко

Критерії	М. Грінченко	А. Грінченко
Сфера діяльності	Літературознавство, лексикографія, фольклористика, редакторська робота.	Громадська робота
Основна ціль	Захист і розвиток української мови як національної цінності	Формування активної свідомої громади, поширення демократичних і феміністичних ідей
Форма вираження	Академічна робота, словники, науково- популярна публіцистика, збір фольклору, музейна документація	Політична агітація, підпільна революційна діяльність, участь в громадах, товариствах та громадських гуртках
Цільова аудиторія	Лінгвісти, науковці, освітяни та діти	Студенти, громадські діячі, робітники та політично активна молодь
Позиція в культурному полі	Затишна, аналітична сила – тримає мовну фортецю	Енергійний голос – стукає в серця через слово

Джерело: розроблено автором